

Eski Uygur Dönemi Sivil Belgelerinde “Yok Olmak, Kaybolmak” Kavram Alanındaki Bazı Deyimler Üzerine

On Certain Idioms Within the Semantic Field of ‘Disappearance’ and ‘Loss’ in Old Uighur Civil Documents

Gözde SALUR¹

¹Öğr. Gör., Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, gsalur@atu.edu.tr

Öz: Eski Uygur sivil belgeleri, günümüze ulaşmış önemli metinler olup satın alma, takas, kiralama vb. gibi özel hukuk işlemlerine dair kıymetli bilgiler sunmaktadır. Bu çalışmada, Eski Uygur Türkçesine ait sivil belge niteliği taşıyan metinlerinde “yok olmak” ve “kaybolmak” kavram alanına giren *bar yok bol*, *yok bar bol*-, *iştin taştın bol*-, *örü kodı bol*- ve *taş tegil bol*- deyimleri, dilsel ve kültürel açılarından incelenecektir. Bir dilin söz varlığı içinde kalıplaşmış, anlamı kendisini oluşturan sözcüklerden doğrudan anlaşılabilen çok sözcüklü yapılar olan ve genellikle mecaz anlam taşıyan deyimler, ait oldukları milletin kültürel, düşünsel ve tarihsel birikimini yansıtır. Sivil belgelerdeki bu ifadeler, deyimleşerek bir varlığın ortadan kalkması veya bir hakkın yitirilmesi gibi hukukî durumları karşılayarak dönemin risk yönetimini ve güvence mekanizmalarını yansıtmıştır. Uygur toplumunda ticaretin ve ekonomik ilişkilerin sürdürülebilirliği için güvenin ne denli önemli olduğu, bu kalıplaşmış ifadelerin sözleşme dilindeki işlevselliğiyle ortaya konulmaktadır. Bu deyimler, sözleşmenin yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkacak riskleri azaltmak amacıyla birer teminat ifadesi olarak işlevsellik kazanmıştır. Eski Uygur sivil belgelerindeki bu deyimler, Çin borç belgeleriyle benzerlik göstermekte, özellikle yönel zıtlıklar ve mekânsal ayrılma temaları etrafında şekillenmektedir. Bu inceleme; Eski Uygur sivil hukukunun, toplumsal değerlerinin ve Uygurların Çin ile temasın sonucunda dil ve kültüre yansıyan yapıların daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Eski Uygur Türkçesi, sivil belgeler, deyimleşmiş birleşik fiiller, sözleşme dili.

Abstract: The Old Uyghur civil documents that have survived to the present day are valuable sources, offering important information about private-law practices such as purchase, exchange, and rental. This study examines several expressions found in Old Uyghur civil texts that fall within the semantic field of “disappearance” and “loss,” namely *bar yok bol*-, *yok bar bol*-, *iştin taştın bol*-, *örü kodı bol*-, and *taş tegil bol*-, from both linguistic and cultural perspectives. Idioms, which are multiword units that have become fixed in a language and whose meanings are not immediately predictable from their individual components often carry figurative senses and reflect the cultural, intellectual, and historical background of the community to which they belong. In civil documents, these expressions take on idiomatic become idiomatized to describe legal situations such as the disappearance of an item or the loss of a right, thereby revealing the mechanisms of risk management and guarantees of the period. The crucial role of trust in the sustainability of trade and economic relations in Uyghur society is demonstrated through the functional use of these set expressions in contractual language. These idioms effectively serve as forms of assurance, intended to mitigate risks that might arise if the terms of a contract are not fulfilled. The idioms found in Old Uyghur civil documents show notable parallels with Chinese loan documents, especially in their reliance on directional contrasts and themes of spatial separation. By exploring these expressions, the study aims to shed light on Old Uyghur civil law, the society’s value system, and the linguistic and cultural structures shaped through contact with China.

Keywords: Old Uyghur Turkish, civil documents, idiomatized compound verbs, contractual language.

Atıf: Salur, G. (2026). “Eski Uygur Dönemi Sivil Belgelerinde “Yok Olmak, Kaybolmak” Kavram Alanındaki Bazı Deyimler Üzerine”. *Edebî Eleştiri Dergisi*. 10(1): 291-301.

DOI: 10.31465/eeder.1837925

Geliş/Received: 07.12.2025

Kabul/Accepted: 13.03.2026

Yayın/Published: 25.03.2026

Extended Abstract

The literary corpus created by the Uyghur society, which transitioned to a settled lifestyle from the ninth century onwards, is quite extensive. Within this corpus, the Old Uyghur civil documents shed light on our understanding of the socio-economic and legal practices of Uyghur society. Old Uyghur civil documents, which constitute a significant part of the written sources of Old Uyghur Turkish, are not only texts documenting legal and economic relations but also unique sources which reflect the vocabulary and formulaic linguistic elements of their period. These contracts are particularly noteworthy in that they represent agreements concluded not between the state and the people, but between private individuals. Regulating matters of private law such as sale, lending, pledge, adoption, and manumission, these documents present a more functional and formulaic contractual language compared to official texts. This study aims to examine, from both linguistic and cultural perspectives, the idiomatized compound verbs found in these documents that belong to the semantic field of ‘to disappear, to vanish, to move away.’

The database of this study consists primarily of Yamada’s *Sammlung Uigurischer Kontrakte* (1993), along with books, master’s and doctoral theses, and dictionaries written on Old Uyghur civil documents. These source texts were systematically surveyed, and the structures that could be included within the relevant semantic field were identified and comparatively evaluated. As a result of this analysis, the idioms *bar yoq bol-*, *yoq bar bol-*, *iştin taştın bol-*, *iştin taştın bar yoq bol-*, *örü kodı bol-*, and *taş tegil bol-* were identified. All of these constructions are formed with the *noun + auxiliary verb (bol-)* pattern and function in the documents as formulaic compound verbs expressing specific legal situations.

Although these structures appear to be compound verbs formed with a *noun + auxiliary verb* construction, their contextual usage shows that they function as idiomatized compound verbs expressing situations such as the debtor’s disappearance, evasion of obligations, loss of contractual commitment, withdrawal from contractual commitment or physical absence. Although historically interpreted as “to die,” from a philological and contextual perspective, the textual attestations indicate that the meaning is “to flee, to disappear.” In this respect, these idioms do not merely denote physical “disappearance,” but also encompass semantic layers related to social and legal responsibility, such as the “violation of an obligation” or the enforcement of a guarantee.

The study also addresses, as has been noted by previous scholars, the parallels between Old Uyghur civil documents and Chinese debt contracts. The opposition-based constructions found in the Uyghur documents, such as *bar-yoq*, *iştin-taştın*, and *örü-kodı*, display similarities to patterns in Chinese documents that are formed with directional expressions symbolizing the debtor’s departure to another place or evasion of responsibility. In both traditions, directional and spatial oppositions play a prominent role in expressing the debtor’s disappearance or evasion of obligation. However, while Chinese documents convey this meaning through explicit directional expressions, Uyghur documents employ *noun + auxiliary verb* constructions. Although this parallel may suggest contact-induced influence, it also demonstrates that Turkic developed its own formulaic patterns through its internal morphological resources. In particular, the idiom *taş tegil bol-*, which is not based on an oppositional structure, indicates an independent structural development within the Uyghur linguistic system.

In the civil documents, there are also idiomatized compound verbs formed with other auxiliary verbs such as *kul-* and *tut-*. However, the idioms examined within the scope of this study consistently employ the auxiliary verb *bol-* from a morphological perspective. In these constructions, *bol-* does not merely convey the meaning “to be”; rather, it assumes functions related to change of state, resultative meaning, and legal effect. Thus, the *noun + auxiliary verb* construction emerges, in the historical process, as a productive and functional structure for encoding a specific semantic field.

In conclusion, this study demonstrates that the semantic field of ‘to disappear, to vanish, to move away’ in Old Uyghur civil documents was systematically structured through idiomatized compound verbs and occupied a significant place in the language of contracts. These idioms are not merely lexical items, but indicators of a historical legal mindset. Through these patterns, we understand how the loss of a person or property was conceptualized, prevented, and compensated for. The findings contribute to historical Turkic

linguistics by shedding light on compound verbs and their processes of lexicalization, while also revealing both the shared and distinctive features of Uyghur legal language developed in contact with Chinese documents. In this respect, the study offers a new perspective on the relationship between linguistic structure and forms of legal representation.

Giriş

Eski Uygur Türkçesi yazılı kaynaklarının çoğu dinî mahiyette olsa da yalnızca dinî metinlerle sınırlı kalmamakta; toplumsal, iktisadî ve hukukî yaşamın çeşitli yönlerini yansıtan belgeleri de içermektedir. Özellikle 9. yüzyıldan itibaren yerleşik hayata geçen Uygurlar tarafından kaleme alınan bu eserler literatürde farklı adlarla adlandırılrsa da genellikle “Uygur sivil belgeleri”¹ olarak geçmektedir. Bu belgeler: *satın alma, kiralama, borç verme, takas, rehin, evlat edinme ve azat etme* gibi özel hukuk işlemlerine dair ayrıntılı veriler sunmaktadır (Arat, 1964; Yamada, 1993). Dilsel açıdan pek çok malzemenin bulunduğu metinler, genelde kişilerin kendi aralarında ya da devlet ile yaptığı anlaşmalar şeklindedir.

Belgelerle ilgili pek çok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bazılarını değinecek olursak ilk eser hem kapsamının geniş olması hem de ilk çalışma olması açısından oldukça önemli olan, içerisinde 128 belgenin bulunduğu Radloff’un “Uigurische Sprachdenkmäler” adlı eseridir.² Belgelerin içeriği, türleri, düzenlenme biçimini, tasnifi ve tanıklarını içeren “Eski Hukuk Vesikaları” adlı çalışma ise R. Rahmeti Arat (1964) ’a aittir. Larry Clark 1975 yılında yayımladığı “Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)” isimli doktora tezinde 141 belgeyi incelemiştir. Tezinde belgelerle ilgili yapılan çalışmaları, ses ve gramer özelliklerini belirtmiştir. Yamada’nın “Sammlung Uigurischer Kontrakte I-III” adlı eseri ise belgelerle ilgili düzeltmelerin ve güncellemelerin yapıldığı en güncel çalışmadır (1993). Üç cilt hâlinde yayımlanan bu çalışmanın ikinci cildi, 121 hukuk belgesinin transkripsiyonlarını ve Almanca-Japonca çevirilerini içermektedir. Türkiye’de de bu belgelerle ilgili önemli çalışmalar yapılmıştır. Bülent Gül, 2004 tarihli doktora çalışması “Eski Türk Tarım Terimleri”nde Köktürk, Budist, Maniheizt ve İslamî çevrelerde kaleme alınmış Türkçe metinlerde geçen tarım terminolojisini incelemiştir. Ayrıca bu terimleri çağdaş lehçelerle karşılaştırarak güncel durumlarını da değerlendirmiştir. 2004 yılında yayımlanan bir diğer çalışma olan “Eski Türk Vergi Terimleri” Melek Özyetgin’e aittir. Eski Uygur Dönemi sivil belgeleri üzerine yapılan yüksek lisans, doktora tezleri ve çalışmaların sayısı zamanla artmış ve bunlardan bazıları yayımlanmıştır.³

Bu belgeler, dilsel açıdan resmî metinlerden farklı olarak halk diline daha yakın bir üslupla kaleme alınmış olmaları sebebiyle, Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı ve deyimsel yapıları bakımından özgün örnekler içermektedir. Uygur sivil belgeleri, yalnızca hukukî içerikleriyle değil; kalıplaşmış ifadeleri, deyimleşmiş birleşik fiilleri⁴ ve bağlamsal anlam örüntüleriyle de toplumun düşünme biçimi ve kültürel değer dünyası hakkında önemli veriler sunmaktadır. Üç cilt hâlinde yayımlanmış olan Nobuo Yamada’nın “Sammlung Uigurischer Kontrakte (SUK)” adlı eseri, sivil belgeleri sistematik biçimde sınıflandırarak belgelerde yer alan kalıplaşmış dil unsurlarının tespitine olanak tanımıştır. Yamada öncelikle belgeleri, *Sa* (Sale/Satış), *Ex*

¹Bu adlandırma haricinde hukuk vesikaları (Arat, 1964), din dışı metinler (Ayazlı, 2016) gibi adlandırmalar da mevcuttur.

²Bu eseri Malov, Radloff’un ölümünden sonra yayımlamıştır.

³Eski Uygur sivil belgeleri hakkında literatür için bk. (Radloff, 1928); (Caferoğlu,1934); (Arat, 1964); (Clark, 1975); (Gül, 2004); (Özyetgin, 2004); (Şen, 2004); (Şirin, 2004); (Güzel, 2013); (Özyetgin, 2014); (Ayazlı, 2016); (Vér, 2019); (Keskin, 2020); (Keskin, 2022); (Şirin, 2022); (Matsui, 2023).

⁴Eski Uygur Türkçesinde kalıplaşarak deyimleşen fiiller üzerine ayrıntılı bilgi için bk. (Salur, 2022).

(Excahenge/Değişim), *RH* (Rental or Hire/ Kiralama), *Lo* (Loan/Ödünç alma), *Ad* (Adoption/Evlat edinme), *Pl* (Pledge/Rehin), *Em* (Emancipation/Azat etmek), *WP* (Will or Portion of family's property/Vasiyet) ve *Mi* (Miscellaneous/Çeşitli, karışık belgeler) başlıkları altında kategorilendirilmiştir. Belgelerin transkripsiyonları ile Almanca ve Japonca çevirileri de verilmiştir. Bahsi geçen kalıplaşmış dil unsurları; dizinde ayrıca verilmiş, problemlili veya karşılaştırma yapılması gereken yapılar da özellikle belirtilmiştir. Sivil belgeler ile ilgili çalışmalar incelendiğinde söz konusu yapıların -deyimleşmiş birleşik fiillerin- özellikle teminat, kefalet, borç ve anlaşmazlık gibi hukukî ilişkilerde özel işlevler üstlendiği görülmektedir (Keskin, 2020; Şirin, 2022; Salur, 2022). Keskin bu yapıları, “Birleşik Fiiller” başlığı altında değerlendirmiştir (2020: 675-677).

Bu çalışmanın odak noktası ise Eski Uygur sivil belgelerinde yer alan ve “yok olmak”, “kaybolmak” kavram alanına dâhil olan bazı deyimleşmiş fiillerin dilsel ve kültürel düzlemde analizidir. Yöntem olarak Eski Uygur sivil belgelerini kapsayan çalışmalar incelenmiş, bu çalışmalarda yer alan deyimleşmiş birleşik fiiller fişlenmiş ve karşılaştırmaları yapılmıştır. Her dönem olduğu gibi Uygurlar döneminde de Türk dili, komşularından etkilenmiş ve bu etkilenme neticesinde ödünçlemelerin yanı sıra kendi dilsel yapılarını da oluşturmuştur. Deyimleşmiş birleşik fiil yapıları, bizlere dönemin dil unsurlarının yanı sıra kültürel etkileşimin etkilerini de göstermektedir. Bu amaç ve kapsamla Eski Uygur sivil belgelerinde geçen *bar yok bol-*, *yok bar bol-*, *örü kodı bol-*⁵, *içtin taştın bol-*, *taş tegil bol-* deyimlerinin sözleşme dili içindeki kullanımı incelenecek, sözleşmelerdeki tanıkları sunulacak ve kavramsallaştırmaları değerlendirilecektir.

1. Uygur Sivil Belgelerinde “Yok Olmak; Kaybolmak, Uzaklaşmak” Kavram Alanına Ait Deyimleşmiş Birleşik Fiiller

En basit tanımı ile deyimler, bir dilin söz varlığı içinde kalıplaşmış, anlamı kendisini oluşturan sözcüklerden direkt olarak anlaşılamayan çok sözcüklü yapılardır. Yüzyılların getirdiği birikimle şekillenen deyimler, var oldukları toplumların yaşam felsefesini ve kültürel kodlarını taşıyan, ifadeye derinlik ve canlılık kazandıran anonim unsurlardır. Demirci'nin de belirttiği gibi kimi zaman sözlük anlamlarıyla kimi zaman da yan ya da mecaz anlamlarıyla kullanılan deyimler, dilin diğer unsurları gibi ait oldukları milletlerin kültürel, düşünsel ve tarihsel birikimini yansıtır (2017: 234).⁶

Birleşik fiiller ise *isim + yardımcı fiil* ve *fiil + yardımcı fiil* ile oluşturulan yapılardır. Buradaki yardımcı fiiller ise çoğunlukla “etmek, olmak, kılmak” gibi fiillerdir. Bu makalede incelenmesi amaçlanan tüm tanıklar *isim + yardımcı fiil* biçiminde olduğu için yalnızca bu tip birleşik fiillerin üzerinde durulacaktır. Bir isim unsuruyla bir yardımcı fiilin bir araya gelmesiyle oluşan bu yapıların kendi sözcük anlamlarından uzaklaşarak yeni, bağlama özgü bir anlam kazanma süreci birleşik fiillerin deyimleşmesinin temelini oluşturmaktadır. Deyimleşmiş yapı, artık bağımsız kelimelerin kendi anlamlarını değil, anlamca bütünlük taşıyan ve kullanımda sabitleşmiş bir anlam ifade eden yapı hâline gelir. Bu sabit anlam ise deyim hem biçimsel hem de anlamsal olarak kalıplaşır.

Eski Uygur Türkçesi sivil belgelerinde de söz konusu yapıların tipik örnekleri yer almaktadır: *terke al-* “ücretle tutmak, kiralamak”, “ücretle çalıştırmak” (Şen, 2017: 14), “leihen, mieten || kiralamak, ödünç almak” (Wilkins, 2021: 701); *öñi bol-* “dışına çıkmak”, “fortgehen || ayrı olmak,

⁵Konu hakkındaki müstakil çalışma için bk. (Azılı, 2022).

⁶Deyimler ve deyimleşme ile ilgili bk. (Subaşı, 1988); (Subaşı, 1991); (Çotuksöken, 1992); (Özözen, 2001); (Demirci, 2017); (Öztürk, 2018).

ayrılmak, birbirinden ayrılmak, farklı olmak” (Wilkens, 2021:535); *başıña/başımka bol-* “sorumlu olmak”, “sorumlusu olmak, sonuçlarını üstlenmek” (Şen, 2017: 81); *çam çarım kıl-* “itiraz etmek, anlaşmazlık çıkarmak”; “Einspruch einlegen, Streit erheben (bei Kontrakten) || itiraz etmek, (kontratta) kavga etmek, tartışmak” (Wilkens, 2021: 220); *yakaka tut-* “kiraya vermek”, “gegen Pachtzins erhalten || kira bedeli almak” (Wilkens, 2021: 855). Bu tipik yapıların yanı sıra inceleyeceğimiz *bar yok bol-*, *yok bar bol-*, *örü kodı bol-*, *içtin taştın bol-* ve *taş tegil bol-* yapıları, sözlük anlamlarının ötesine geçerek toplumsal ve hukukî bağlamda *sabit* anlamlar kazanmışlar ve deyimleşmişlerdir. Özellikle *bol-* fiili, deyimleşmiş yapılarda “olmak” yardımcı fiili olarak sıkça görev üstlenmiş, bu da onu Uygur Türkçesinde deyim kurucu temel fiillerden biri hâline getirmiştir. *bol-* fiili ile kurulmuş *boş bol-* “özgür olmak”, “azat olmak, kurtulmak” (Şen, 2017:88); “frei (von Vergehen) werden || (günahtan) kurtulmak; die Spannung verlieren || gerginliği kaybetmek” (Wilkens, 2021: 188); *çogı bol-* “anlaşmazlık, kargaşa olması”, *işletmek bol-* “kullanma hakkına sahip olmak, çalıştırmak”; “Gebrauchmachen, Anwenden || kullanma, tatbik etme, uygulama” (Wilkens, 2021: 314); *yantut bol-* “geri vermek, iade etmek”; “Dankbarkeit, Vergeltung, Empfang, Ersatzleistung (bei Kontrakten) || minnettarlık, bedel, karşılık, alınma, kabul, (kontratlarda) ivaz; Vergütung || ödeme, tazmin” (Wilkens, 2021: 861); *korlug bol-* “zararlı çıkmak, zarara uğramak”; “mit Schädigung, für Schaden verantwortlich || zararlı, zarar görmüş, zarar için sorumlu” (Wilkens, 2021: 395) gibi tanıklar ve daha fazlası verilebilir.

bol- yardımcı fiilinin yanı sıra bu belgelerde *kıl-* (*yok itük kıl-*; *yok kıl-*) ve *tut-* (*anukka tut-*; *yakaka tut-*) yardımcı fiilleri ile de deyimler mevcuttur ancak bu deyimler “yok olmak; kaybolmak, uzaklaşmak” kavram alanına girmediği için burada üzerinde durulmayacaktır. Fakat bu durum bize bu tür yapıların hem sözdizimsel hem semantik açıdan deyimleşmiş-kalıplaşmış olduklarını gösterir.

2. Tanıklar ve İnceleme

2.1. Bar Yok Bol- / Yok Bar Bol-

Zıt kelimeler ile oluşturulmuş *ikileme* + *bol-* yardımcı fiil yapısıyla oluşmuş bir deyimdir. Belgelerde “yok olmak, kaybolmak” kavram alanına girerek bir teminat sunmaktadır.

Bar 「ある」 “mevcut, varolan”; *bar yok bol-* 「逃亡する “kaçmak, firar etmek; fliehen, nicht sein, kaçmak, mevcut olmamak / yok olmak” (Yamada, 1993: 246); “uzaklaşmak; bulunmama durumu; ölmek”; “ortadan kaybolmak, uzaklaşmak” (Şen, 2017: 79); “fliehen, sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen (in Kontrakten) || kaçmak, (kontratlarda) akdî yükümlülüğten kaçınmak” (Wilkens, 2021: 142).

Bar Yok Bol- Tanıkları:

...asığı birle köni birürbiz birginçe *bar yok bolsar*biz... (Yamada, 1993: 94).

... birginçe *bar yok bolsar* men inim suryaşiri evtekiler bile köni birsünler (Yamada, 1993: 95-96).

... birginçe *bar yok bolsar* men oğlum temür buka evtekiler bile köni birsünler (Yamada, 1993: 97).

...birginçe *bar yok bolza* men mening samduküteki... (Yamada, 1993: 98).

...birginçe *bar yok bolsar* men inim çanaşiri... (Yamada, 1993: 100).

...birginçe *bar yok bolsar* men inim temür... (Yamada, 1993: 102).

...birginçe *bar yok bolsar* men inim barçağı evtekiler... (Yamada, 1993: 103).

...birginçe *bar yoq bol*za men inim ıdaba evtekiler... (Yamada, 1993: 106).

Yoq Bar Bol- Tanıkları:

...böz birginçe *yoq bar bolsar* evtekiler... (Yamada, 1993: 90).

...birürmen birginçe *yoq bar bolsar* men kişim tüzük köni... (Yamada, 1993: 90).

...birginçe *yoq bar bolsar* men kişim tüzük... (Yamada, 1993: 91).

...birginçe *yoq bar bolsar men* inim ozmış... (Yamada, 1993: 93).

...birginçe *yoq bar bolsamen* evtekiler... (Yamada, 1993: 93).

...birginçe *yoqbar bolsar* men oğlum qaysung... (Yamada, 1993:101).

Yamada'nın eserine (*SUK*) bakıldığında bu tanıkların tamamı özellikle borç ve ödünç sözleşmelerinde, borçlunun taahhüdünü yerine getirmediği ve fiziksel olarak ortadan kaybolduğu durumları ifade etmektedir. Belgelerde bu yapının şart çekimine bağlı olduğu görülmektedir. Borçlu tarafın borcunu ödememesi durumu *bar yoq bol-*; *yoq bar bol-* şartına bağlanarak alacaklıya belirli bir kefaletin ödeneceği belirtilmektedir. Bu durum, deyimın sözleşme hukukunda bir tür garanti ya da güvence formülü olarak işlev gördüğünü de göstermektedir.

Deyimin kökeni hakkında araştırmacılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Masao Mori'nin "A Study on Uygur Documents of Loans for Consumption" adlı çalışmasında, bu kavram alanına giren *bar yoq bol-*, *yoq bar bol-*, *iştin taştın bol-*, *örü qodı bol-* ve *iştin taştın bar yoq bol-* deyimleri, *teminat/güvence* başlığı altında incelenmiştir (1961). Mori, Radloff'un bu ifadeleri "eğer geri vermeden önce ölürsem" olarak çevirdiğini ve borç geri ödemesinden önce borçlunun ölmesini ifade ettiğini belirtmektedir (1961: 134). Nitekim Radloff'un çevirilerinde, *bar yoq bol-* yapısı sıklıkla "Wenn ich (vor der Rückgabe) sterben sollte" yani "eğer geri vermeden önce ölürsem" şeklinde aktarılmıştır (Radloff, 1928:12). Buna ek olarak daha sonra Caferoğlu⁷ ve Malov gibi araştırmacılar tarafından da bu görüşün benimsendiğini ve deyimın anlamının "ölmek" olarak yerleştiğini söylemektedir (Mori, 1961: 134-142). Ancak söz konusu *bar yoq bol-* ve *yoq bar bol-* biçimlerinin her ikisini de "ölmek" biçiminde anlamlandırmanın bağlam dışında bir genelleme olabileceğini ifade etmiştir (Mori, 1961: 134). Arat, borçlunun meydana bulunmadığı hâllerde kefil olacak kimsenin tasrifinin ifade edilirken ödeme zamanında borçlunun ortada bulunmaması hâlinde *bar yoq bol-*, *yoq bar bol-* ifadelerinin kullanıldığını belirtse de daha çok ölüm hâlini ifade ettiğini de özellikle vurgular (1964: 27).

Bar yoq bol- deyimini, *bar* "var, mevcut" ve *yoq* "yok, mevcut olmama" zıt anlamlı kelimeleri ve *bol-* (olmak) fiili ile bir araya gelerek oluşmuştur. Harfi harfine "var-yok olmak" gibi anlamsız görünse de aslında kalıplaşmış bir ifade olarak "ortadan uzaklaşmak, kaybolup gitmek" anlamına geldiği tanıklarda açıkça görülmektedir. *Bar yoq bol-*, şart koşularak kullanılan, tipik olarak borçlunun borcunu ödemediği durumunu ifade eden bir teminat deyimidir.

Aynı şekilde *yoq bar bol-* deyimini "yok-var olmak" gibi görünse de bu ifade de aslında *bar yoq bol-* ile eşdeğer bir deyimleşmiş anlam taşır. *Yoq bar bol-* için literatürde hem "ölmek" hem "kaçmak, kaybolmak" anlamları verilmiştir. Ayazlı, bu yapıyı "kaçmak, firar etmek" anlamıyla (2016: 312), Keskin ise birleşik fiiller bölümünde "yok var olmak, ölmek" anlamıyla tanıklamıştır (2020: 676). Eski Uygur sivil belgelerinde bu ifade, tıpkı *bar yoq bol-* gibi kişinin sözleşmeden

⁷"Vesikalarda ödeme meselesine temas eden diğer mühim bir hüküm daha tasrih edilmiştir. Bu da borçlunun borcunu ödeme zamanından evvel ölmesi meselesidir. Vesikalarda bu keyfiyet birginçe bar yoq bolsar, iştin taştın bolsar men, örü qodı bolsar men, iştin taştın bar yoq bolsar gibi muhtelif şekillerde tasrih edilmiştir." (Caferoğlu, 1934: 10).

kaçması durumunda kullanılan bir teminat ifadesidir. *Yoğ bar bol-* ve *bar yoğ bol-* yapı olarak yalnızca söz dizimi bakımından farklı olsalar da Eski Uygur Türkçesi hukuk dilinde eş anlamlı kalıp ifadeler gibidir. Bununla birlikte Mori'nin dikkat çektiği nokta, *yoğ bar bol-* örneğinin dinsel metinlerde “ölmek” anlamında kullanıldığı, fakat bu kullanımın sözleşme bağlamına genellenmemesi gerektiğidir (1961: 134). Nitekim sivil belgelerde *yoğ bar/ bar yoğ bol-* deyimleri, dünyevi bir kaçma/kaçınma eylemini ifade eder şekilde karşımıza çıkmaktadır.

2.2. İştin Taştın Bol-

İştin = iç+*tin*; *iştin taştın bol-* 逃亡する “fliehen, kaçmak”; krş. *bar yoğ bol-*; *iştin* Lo09-5/Mil7-11” (Yamada, 1993: 259); “uzaklaşmak, kaçmak”; fliehen, sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen || kaçmak, akdî yükümlülükten uzaklaşmak” (Wilkins, 2021: 294).

Tanımlar:

...birginçe *iştin taştın bolsar* men inim... (Yamada, 1993: 92).

...birginçe biz inç buğa aruğ *iştin taştın bar yoğ bolsar* biz birle... (Yamada, 1993: 161).

Bu deyim, Eski Uygur sözleşmelerinde borçlunun mekânı terk etmesini anlatan bir başka kalıptır. *İştin* “içten, içeriden” ve *taştın* “dıştan, dışarıdan” sözcüklerinin *-tIn* ekiyle ardışık kullanılması ve ardından *bol-* fiilinin gelmesiyle oluşmaktadır. İçeriden dışarıdan (olmak), yani “bulunduğu her yerden uzaklaşmak” anlamına gelmektedir. *Bar yoğ bol-* ve *yoğ bar bol-* deyimlerinde olduğu gibi bir şarta bağlanmaktadır.

Mori, *iş-tin taş-tın* biçiminin *iç-tin taş-tın*'dan geliştiğini ve bunun /t/ foneminden önce gelen /ç/ foneminin /s/’ye değişmesinden kaynaklı fonetik bir hadise olduğunu düşünmektedir. Le Coq’un ise kendi çevirisinde *iş taş (daş)* notunu düşerek aslında “Gefährte” ve “Genosse” yani “yoldaş, ortak” anlamını verdiğini belirtmektedir (1961: 135). İfadenin *-tIn* eki ile kurulması da ayrıca dikkat çekicidir. Mori, çalışmasında bu eklerin 1-Ablatif, 2- Yer ve yön bildiren konum ekleri olabileceğini vurgulamaktadır. Yer ve yön bildiren *-tIn* ekinden sonra genellikle *sınar*, *buluñ* ve *yıñak* sözlerinin geldiğini ifade eder ve bu yapıların tanıklarını sunar. Oysa Uygur sivil belgelerindeki tanıklarda böyle bir kullanım yoktur. Bu nedenle Mori, bu eklerin ablatif eki de olabileceğini düşünmekte, Radloff ve Le Coq’un da bu ekleri ablatif olarak incelediğini söylemektedir. Yine de bu yer ve yön bildiren (*Ortsbezeichnung*) ifadelerde kullanılan *-tIn* eklerinin, her zaman arkasından *sınar* vb. sözleri almak zorunda olmadığını ve birçok örneğin gösterdiği gibi bu eklerin *bağımsız olarak da yer veya yön* bildirebileceğini belirtmektedir. Bu nedenle bu ekleri, yer-yör bildiren ekler olarak varsaymaktadır (1961: 136).

Sonuç olarak, *iştin taştın bol-* deyimini yalnızca bir deyim olarak değil, Eski Uygur sözleşme dilinde borçlunun yükümlülükten kaçması veya fiziksel olarak ortadan kaybolması durumunu karşılamak üzere işlevsel biçimde kullanılan bir kefalet ifadesidir. Yapı, ablatif eki *-tIn* ile kurulan yönelme zıtlığına dayalı olup, borçlunun “içeriden dışarıdan” yani her yönden ulaşılmaz hâle gelmesini ifade etmektedir. Mori, deyim fonetik yapısını *iç+tin> iştin* biçiminde açıklar ve ekin işlevini “yer ve yön belirten” olarak değerlendirir (1961: 135-136). Bu tür kalıplar, sözleşme dilinde hukuki sorumluluğu güvence altına alan kültürel-dilsel yapılarıdır.

2.3. Örü Kudu Bol-⁸

Örü kudu bol- 逃亡する “kaçmak”; fliehen “fırar etmek, kaçmak” (Yamada 1993: 271); “kaçmak” (Ayazlı, 2016: 208); “uzaklaşmak, dolaşmak, kaçmak”; “ortadan kaybolmak” (Şen, 2017: 162); *örü kudu bol-* “ortadan kaybolmak” (Keskin, 2020: 676); “verschwinden || kaybolmak;

⁸(Azılı, 2022: 53-72).

fliehen || kaçmak; sich einer vertraglichen Verpflichtung entziehen (in Kontrakten) || (kontratlarda) sözleşmeye bağlı yükümlülüklerden kaçınmak” (Wilkens, 2021: 542).

Tanımlar:

...birginçe men ‘abiç örü kodı bolsar men /// ... (Yamada, 1993: 86).

... ..(n)çe örü qotı ...//// oğlum trdu... (Yamada, 1993: 89).

Eski Uygur borç belgelerinde sıkça rastlanan bu deyimlerden bir diğeri de *örü kodı bol-*’tır. Borç ilişkilerinde tarafların sorumluluk ve kefalet düzenini ifade eden işlevsel bir yapı olarak karşımıza çıkmakta ve bu deyim de diğer deyimlerde olduğu gibi şart çekimi ile kullanılmaktadır.

Örü kodı bol- ifadesiyle borçlu ya da onun vekili bir tür taahhüt altına girer ve dolayısıyla sözleşmenin garantisi sağlanır. Burada geçen *örü* “yukarı” ve *kodı* “aşağı” kelimeleri, fiziksel yönlerin ötesinde sosyal ve hukukî konum bildirmektedir. Bu yapının geçtiği belgelerde, borç verenin “eğer borçlu yok olur veya kaçarsa” gibi ihtimallere karşı *örü kodı bol-* olan kişinin sorumluluğu üstleneceği belirtilmektedir.

Buna karşın, söz konusu yapıların Uygur borç belgelerinde yine “ölmek” anlamında kullanıldığı yönündeki yorumlar Radloff tarafından öne sürülmüş, Malov ve Caferoğlu⁹ tarafından da benimsenmiştir. Le Coq ise kelime anlamlarını çevirmiştir (Mori, 1961: 134). Buradan da anlaşılmaktadır ki Caferoğlu her ne kadar “ölmek” anlamını verse de dilsel anlamda tam manalarının da anlaşılmadığını ayrıca belirtmiştir (1934: 19). R. Rahmeti Arat ise yine daha çok ölüm hâlinin kastedilmesi ile borçlunun ortada bulunmaması durumunda kefil tespiti için kullanılan yapılardan biri olduğunu belirtir (1964: 27). Bu yorumların dilsel değil, yalnızca bağlamsal analogilere dayandığı Masao Mori tarafından açık biçimde gösterilmiştir (1961: 136-138).

Mori’ye göre, *bar yok bol-*, *yok bar bol-*, *iştin taştın bol-*, *örü kodı bol-* ve *iştin taştın bar yok bol-* gibi ifadeler, “ölmek” değil, esasen “bulunduğu yerden ayrılmak”, “başka bir yere gitmek” ya da “belirli bir ikametden uzak kalmak” gibi anlamlara gelmektedir. Uygur belgelerindeki bu anlamlar, Çin borç belgelerinden temas yoluyla kurulmuştur. Çin belgelerinde yer alan 东西不在 (doğu-batı mevcut değil), 东西南北 (dört yön) ve 方南直北 (güneyden kuzeye) gibi yönsel karşıtlıklar, borçlunun kaçması veya başka bir yere göç etmesini ifade etmektedir. Uygur belgelerindeki *bar-yok*, *iştin-taştın*, *örü-kodı* gibi zıtlık temelli yapılar da doğrudan bu modele dayanmaktadır (1961: 136-141).

Örü kodı bol- ifadesi, Eski Uygur borç belgelerinde yalnızca dilsel bir kalıp değil, diğer deyimlerde olduğu gibi borç ilişkilerinin hukukî ve kültürel teminat yapısını yansıtan işlevsel bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Geleneksel yorumlarda bu yapıya “ölmek” anlamı atfedilmiş olsa da hem metin içi bağlamlar hem de çağdaş filolojik değerlendirmeler, bu yorumların sınırlı ve varsayımsal olduğunu ortaya koymaktadır. Yamada (1993), Ayazlı (2016), Şen (2017), Keskin (2020) ve Wilkens (2021) gibi araştırmacıların çalışmaları, ifadenin “kaçmak”, “ortadan kaybolmak”, “sözleşmeden kaçınmak” gibi daha geniş anlam alanlarına sahip olduğunu göstermiştir. Caferoğlu’nun değerlendirmesi bile bu tür deyimlerin tam olarak anlaşılmadığını

⁹“Lisan noktasından asıl manaları anlaşılmyan bu cümleler tahtında kastedilen mana, şüphesiz, yukarıda bahsettiğimiz birmedin keçürser’le izah edilen fikirden farklıdır. Sonunca kayitte hukukî sarahat tamdır. Yani borçlu herhangi bir sebeple ödeme zamanının tahire uğratırsa, örfî kanun hükmü mucibince mükellef bulunduğu borcu cezası ile beraber ödemiye mecburdur. Halbuki borçlu *iştin taştın bolsar* yahut *örü kodı bolsar* (USp. s. 120, N-67) ödeme mükellefiyeti, vesikalarca adları teşrih edilen üçüncü bir şahsa intikal etmektedir.” (Caferoğlu, 1934: 10).

ve yorumların daha çok bağlamsal analogilere dayandığını kabul eder niteliktedir (1934). Masao Mori'nin Çin borç belgeleriyle yaptığı karşılaştırmalar, *örü kodı bol-* gibi yönsel zıtlık temelli yapıların, borçlunun bulunamaması veya yükümlülüğünden kaçınması gibi durumlarda devreye giren bir hukukî stratejiye karşılık geldiğini açık biçimde ortaya koymuştur (Mori, 1961: 138-144). Bu yönüyle ifade hem fiziksel mevcudiyetin ortadan kalkması hem de toplumsal sorumluluğun üçüncü şahıslara devriyle ilgili işlevsel bir kavramsallaştırmadır.

2.4. Taş Tegil Bol-

Taş tegil bol- “yok olmak, kaybolmak”; “yitmek, ortadan kaybolmak” (Şen, 2017:178); “taş tægil bol- yok olmak, kaybolmak” (Keskin, 2020: 676); “verloren gehen || kaybolup gitmek” (Wilkins, 2021: 681).

Tanıklar:

... bu eşek barırta kelirte *taş tegil bolsar* biş yaşar yarağu ‘eşekig birür-men (Yamada, 1993:81). Borçlunun borcunu ödemediği durumlarda bildirilen “yok olmak, kaybolmak; uzaklaşmak” anlamlı deyimlerin incelendiği eserlerde bu deyim yer verilmemiştir. Yamada da eserinin sözlük bölümünde bu yapıyı ele almamış *taş* ve *tegil (tgil)* sözlerini ayrı ayrı listelemiştir. Bu durum da metin içerisinde bu tür kalıpların gözden kaçmasına neden olmaktadır. Oysa deyimleşen bu yapı, diğer deyimler *-bar yoğ bol-*, *yoğ bar bol-*, *örü kodı bol-* ve *iştin taştın bol-* - gibi hukukî bir statü belirtmektedir. Yamada, sözlük bölümünde bu yapıya yer vermese de hem Japonca “このロバが往復する際にいなくなれば、私は5歳のロバを調達してやることとす” hem de Almanca “Wenn dieser Esel beim Gehen und Zurückkommen verlustig gehen sollte, besorge ich einen Esel von fünf Jahren und gebe ihn” çevirilerinde “kaybolmak” anlamını vermiştir. Yamada'nın eserinde bu yapıyla ilgili tek tanık bulunmaktadır (1993: 81).

Bu deyim de diğer deyimler gibi bir şarta bağlanmıştır. Burada dikkat çeken nokta borçlu olan kişinin kaybolması değil, *ödünçlenen eşyanın kaybolmasına* karşılık verilen bir teminat ifadesi olmasıdır. Özne odaklı yapıdan nesne odaklı bir yapıya geçiş söz konusudur. *Bar yoğ bol-*, *yoğ bar bol-*, *örü kodı bol-* ve *iştin taştın bol-* deyimlerinde borçlunun ikâmetinde bulunmaması ifade edilirken *taş tegil bol-* deyiminde verilen nesnenin zayi olması durumu ifade edilmektedir.

Bu deyim zıt anlamlı sözcüklerle kurulmamış olması, Eski Uygur Türkçesinde hukuk dilinin Mori'nin belirttiği gibi sadece Çin formüllerinin birer çevirisi olmadığını, yerleşik ticari hayata dair özgün Türk ifade biçimlerinin de hukuk metinlerine işlendiğini gösteren somut bir delildir. Bu tespit; Radloff, Yamada, Caferoğlu, Arat ve Mori'nin ortaya koyduğu verileri işlevsel bir çerçevede yeniden değerlendirerek hukuk dilinde millî ve yabancı unsurlar arasındaki dengeyi ortaya koymaktadır.

Sonuç

Eski Uygur sivil belgelerinde tespit edilen bu deyimler, yalnızca kalıplaşmış birer fiil birliği değil, aynı zamanda Türkçedeki *isim + yardımcı fiil* formülünün tarihî süreçte nasıl işlediğini gösteren önemli dilsel yapılardır. Bu yapılar hem deyimleşmenin temel mekanizmalarına ışık tutmakta hem de Eski Uygur Türkçesinin söz varlığı içinde bu tür deyimlerin nasıl biçimlendiğine dair tanıklar sunmaktadır.

Belgelerdeki bu yapılar, Mori'nin ifadelerine göre Çin sözleşmeleri ile benzerlik göstermektedir. Eski Uygur sivil belgelerinde geçen *bar yoğ bol-*, *yoğ bar bol-*, *iştin taştın bol-*, *iştin taştın bar yoğ bol-* ve *örü kodı bol-* deyimlerinin Çin borç belgeleriyle ortak yönleri, özellikle yönsel zıtlıklar ve mekânsal ayrılma temaları etrafında şekillenmektedir. Bu Eski Uygurca deyimler, esasen

borçlunun bulunduğu yerden ayrılması, taşınması ya da kaybolması gibi durumları ifade etmektedir. Bu tür kullanım biçimleri, Çin belgelerinde sıkça karşılaşılan ve borçlunun başka bir yere gitmesini veya borçtan kaçmasını simgeleyen 东西不在 (doğu-batı mevcut değil), 东西南北 (dört yön) ve 方南直北 (güneyden kuzeye) gibi ifadelerle paralellik göstermektedir (1961: 139).

Mori'nin karşılaştırdığı Çin belgelerinden hareketle Eski Uygur sivil belgelerinin Çin belgeleriyle olan bazı benzerlikleri dikkat çekicidir:

Deyimlerin *zıt anlamlı kelimeler* ile kurulması. Uygur belgelerindeki *bar-yoq, iştin-taşın, örü-kodı* gibi karşıtlıklar, Çin belgelerinde de 东西不在 (doğu-batı mevcut değil), 东西南北 (dört yön) ve 方南直北 (güneyden kuzeye) gibi yönsel ifadelerle oluşturulmuştur. Bu yapılar borçlunun sözleşmeye bağlılığını kaybettiği, yükümlülükten kaçtığı veya fiziken bulunamadığı durumları ifade etmektedir.

Deyimlerin ifade ettiği hukukî temsil anlamı. Eski Uygur belgelerinde geçen *örü kodı bol-* gibi yapılar, borçlunun yerine sorumluluk üstlenen üçüncü kişiyi belirtirken bu tür teminat mekanizmaları Çin belgelerinde de farklı ifadelerle görülmektedir. Her iki gelenekte de borçlunun kaybolması ya da yükümlülükten kaçması durumunda devreye giren kefil fikri yer almaktadır.

Çin belgelerinde doğrudan yön ifadeleriyle yapılan bu anlatımlar, Eski Uygur sivil belgelerinde *yön bildiren isimler+ birleşik fiil* biçimleriyle karşımıza çıkmaktadır.

Bu benzerlikler, Eski Uygur sivil belgelerinin sadece Türk dili açısından değil, aynı zamanda Çin belgeleriyle temas içinde gelişmiş ortak bir hukukî anlatı biçimi taşıdığını göstermektedir. Bu bağlamda, “kaybolmak” ve “yok olmak” kavram alanına ait deyimlerin yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda sosyal ve yükümlülük temelli anlam katmanları taşıdığı ve bu yönüyle Çin belgeleriyle ortak bir semantik zemini paylaştığı anlaşılmaktadır (Mori, 1961: 136-141).

Görüldüğü üzere Eski Uygur sivil belgelerinde “kaybolmak, yok olmak; uzaklaşmak” kavram alanına giren *isim+ yardımcı fiil* yapısında *bar yoq bol-, yoq bar bol-, iştin taşın bol-, iştin taşın bar yoq bol-, örü kodı bol-* ve *taş tegil bol-* tanıkları mevcuttur. Tüm tanıklar *bol-* yardımcı fiili ile oluşturulmuştur. Çin belgelerinden farklı olarak da *taş tegil bol-* deyimini bulunmaktadır. Bu yapı, zıtlık bildirmemesi ve nesne temelli olması açısından önemlidir. Bu durum, temas kaynaklı bir benzerlik olsa da Türk dilinin zamanla kendi yapılarını oluşturduğunun bir kanıtıdır.

Kaynakça

- Arat, R. Rahmeti (1964). “Eski Türk Hukuk Vesikaları”, *Türk Kültürü Araştırmaları 1*, s.5-53.
- Ayazlı, Ö. (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Azılı, K. (2022). “Kültürel Kavramsallaştırma Örneği: Eski Uygur Sivil Metinlerindeki Örü Kodı Bol-Yapısı Üzerine”, *bilig*, no. 102, 2022, s. 53-72.
- Caferoğlu, A (1934). “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstihlaları”, *Türkiyat Mecmuası*, C IV, s. 1-44.
- Clark, L. (1975). *Introduction to the Uyghur Civil Documents of East Turkestan (13th-14th cc.)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Indiana University: Bloomington.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. Oxford: Clarendon Pres.
- Çotuksöken, Y. (1992). *Deyimlerimiz*. İstanbul: Özgül Yayınları.
- Demirci, K. (2017). *Türkojoloji İçin Dilbilim*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gül, B. (2004). *Eski Türk Tarım Terimleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Güzel, H. (2013). *Eski Uygur Sivil Belgelerinde İktisat Terimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.

- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Keskin, B. (2020). *Eski Uygur Türkçesi Hukuk Belgeleri ve Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Keskin, B. (2022). *Eski Uygur Hukuk Belgeleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Matsui, D. (2023). *Old Uigur Administrative Orders from Turfan*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Mori, M. (1961). “A Study on Uygur Documents of Loans for Consumption”, *Toyo Bunko*. No. 20. s. 111-149. Tokyo.
- Özözen, M. Y. (2001). “Türkçe Deyimler Üzerine Birkaç Söz”, *Türk Dili*. S. 600, s. 869-879.
- Öztürk, D. (2018). *Türkiye Türkçesinde Anlamca Kaynaşmış Deyimleşmiş Birleşik Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav.
- Özyetgin, A. M. (2014). *İslam Öncesi Uygurlarda Toprak Hukuku*. İstanbul: Ötügen Neşriyat.
- Radloff, W. (1928). *Uigurische Sprachdenkmäler* haz. Malov, S. E. Leningrad: Verlag der Akademie der Wissenschaften der USSR.
- Salur, G. (2022). Uygur Sivil Belgelerindeki Kalıplaşmış Sözcükler: Deyimleşmiş Birleşik Fiiller. *III. Genç Türkologlar Çalıştayı/Bildiriler Kitabı*. Ordu: Ordu Üniversitesi.
- Subaşı, L. (1988). *Dilbilimi Açısından Deyim Kavramı ve Türkiye Türkçesindeki Örneklerin İncelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Ankara.
- Subaşı, L.U. (1991). “Deyimleşme ve Türkçede Deyimleşme Dereceleri”, *Dilbilim Araştırmaları*. C. II. s. 29-39.
- SUK= YAMADA, N. (1993). *Sammlung uigurischer kontrakte I-III*. haz. Oda, J.-Zieme, P.-Umemura, H.-Moriyasu, T. Osaka: Osaka University Press.
- Şen, A. (2004). *Uigurische Sprachdenkmäler'den Seçme Uygur Hukuk Belgeleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İstanbul.
- Şen, S. (2017). *Eski Türkçenin Deyim Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şirin, İ. (2004). *Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Eskişehir.
- Şirin, İ. (2022). *Uygur Sivil Dokümanlarının Söz Varlığı*. Ankara: Astana Yayınları.
- Vér, M. (2019). *Old Uyghur Documents Concerning the Postal System of the Mongol Empire*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Wilkens, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen.
- Yamada, N. (1967). “Uygur Satış Belgeleri Mukavelerinin Şekilleri” çev. Naskali, E. G. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*. 1993: C. 26, s.195-234.